

Haya
van Someren
-Downer

ALIES PEGTEL

Haya
van Someren
-Downer

LIBERAAL ACTIVISTE

Boom

Dit boek is tot stand gekomen met financiële steun van de
Haya van Somerenstichting

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

© 2015 Alies Pegtel

Afbeelding omslag: Haya Downer in de Tweede Kamer, 19 december 1961

© Spaarnestadphoto

Ontwerp omslag en binnenwerk: Bart van den Tooren

ISBN 9789089535993

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Voor Marjan, mijn mentor

INHOUD

VOORAF

9

I EEN AMSTERDAMS MEISJE IN OORLOGSTIJD - 1926-1945

13

II VOLOP VOORUIT - 1945-1959

34

III OMHELSD DOOR DE TELEVISIE - 1959-1964

67

IV EEN MOEDER IN DE KAMER - 1965-1969

94

V MEVROUW DE PARTIJVOORZITTER -1969-1974

126

VI ONDER LIBERALEN - 1975-1980

158

NAWOORD

193

BRONNEN EN LITERATUUR

197

PERSONENREGISTER

201

VOORAF

Wie een bezoek brengt aan het Binnenhof, wordt ontvangen in de Haya van Someren-Downer-zaal. Een levensgrote foto op de wand toont een energieke dame van middelbare leeftijd, groen mantelpak, handtas in de hand. Bezoekers vragen zich soms af wie toch die kordate dame is met dat korte blonde kapsel, die wel iets heeft van de Britse premier Margaret Thatcher.

vvd-politica Haya van Someren-Downer, geboren op 5 juli 1926, is zo'n persoon die in haar eigen tijd een van de politieke hoofdrolspelers was, maar vijfendertig jaar na haar overlijden op 12 november 1980 alweer vergeten lijkt. En dat terwijl ze tijdens haar leven een beroemdheid was.

Haya van Someren werd in 1959 op haar tweeëndertigste als jongste vrouw tot dan toe lid van de Tweede Kamer. Ze belandde in een mannenbolwerk, want het parlement telde toen veertien vrouwen. Niet alle mannelijke Kamerleden waren er destijds blij mee dat ze vrouwelijke collega's hadden: de negenenzeventigjarige dominee Zandt van de SGP bijvoorbeeld was tegen het vrouwenkiesrecht en weigerde op principiële gronden met haar op de foto te gaan voor de krant. Dit weerhield Haya van Someren er niet van om in de Kamer en daarbuiten van zich te laten horen. Ze vertelde hoezeer ze politiek begeistert was: 'Mijn liberalisme is meer dan een politieke overtuiging, het is een levensbeginsel.'

Haar opmars in Den Haag kan niet los worden gezien van de opkomst van de televisie, want ze leken voor elkaar geschapen. Op het ene zwart-witnet dat begin jaren zestig door iedereen werd bekeken, stal de jonge politica de show. De ongekend felle debater legde helder de liberale standpunten uit over brandende kwesties als onderwijs Hervormingen en omroepbeleid en ook buiten de Kamer hield de camera van haar.

Dit was geen toeval. Voordat ze in 1959 parlementariër werd, was Haya van Someren journaliste geweest bij *De Telegraaf*; anders dan de meeste politici zag ze het belang in van een soepele omgang met de pers, die groeiende interesse toonde in de mens achter de politicus. Haya, zoals ze amicaal werd genoemd, had er geen moeite mee persoonlijk in de belangstelling te staan, en toen zij als eerste Kamerlid in 1965 beviel van een zoontje, Bart Jeroen, leefde heel het land mee. Ze wist zelf heel goed dat ze met haar onconventionele leven als werkende moeder afweek van de gemiddelde huisvrouw en beschouwde het als een politieke plicht om, ten behoeve van de emancipatie, haar privéleven in de media te tonen: 'Anders word je tegenover de gewone vrouw een wezensvreemde figuur.'

Als een van de eerste Nederlandse politici werd de mediagenieke Haya van Someren een BN'er – een term die toen nog niet bestond – en dit bleef ze na haar vertrek uit de Kamer in 1968. Ze werd immers al snel daarna gekozen als voorzitter van de VVD, waarmee ze de eerste vrouw in het land was die partijvoorzitter werd. Dat haar carrière ook buiten de grenzen opzien baarde, bleek toen het Franse maandblad *Marie Claire* haar in 1971 op de lijst zette van de vijftig machtigste vrouwen ter wereld, net als bijvoorbeeld de premiers Indira Gandhi en Golda Meir. In 1974 werd ze lid van de Eerste Kamer, en tot haar overlijden in 1980 voerde ze de VVD-senaatsfractie aan.

In haar eigen partij is Haya van Someren niet vergeten. Samen met de toenmalige fractievoorzitter Hans Wiegel en senaatsfractievoorzitter Harm van Riel staat ze bekend als een van de drie H's. Dit driemanschap transformeerde de VVD begin jaren zeventig van een vrij elitaire club tot een brede volkspartij met appeal voor een grote groep kiezers. Het aantal VVD-leden groeide onder haar voorzitterschap van 27.000 tot 80.000 en het zetelaantal steeg van 16 naar 28 in 1977. In het polarisatietijdperk, waarin de VVD zich scherp afzette tegen de PvdA van Joop den Uyl, was Haya van Someren een van de felste vertolkers van het liberale, antisocialistische geluid. Ronduit als ze was noemde ze het progressieve kabinet-Den Uyl een 'fanatieke sekte'.

Niet de minste partijleden vertelden me dat ze lid werden van de VVD omdat ze geïnspireerd waren door de bevlogen Haya van Someren, die tussen de deftige VVD-heren de stem van de *Telegraaf*-lezer vertolkte.

Hans Wiegel meldde zich in 1961 aan bij de JOVD op dezelfde avond dat hij haar had horen spreken in Laren. Oud-partijvoorzitter en burgemeester van Utrecht Jan van Zanen noemt Haya zijn inspirator. In 1994 schreef hij over haar het boek *Haya van Someren-Downer. Vrouw voor vrijheid en democratie*. Bij jongere VVD'ers blijft Haya's naam leven omdat het scholingsinstituut van de partij naar haar is genoemd.

In mijn onderzoek naar het leven van Haya van Someren-Downer wilde ik antwoord vinden op de vraag wat deze vrouw bewogen en gedreven heeft. Waarom was zij als studente geschiedenis in 1948 aanwezig bij de oprichtingsvergadering van de VVD en waarom meldde ze zich meteen aan als lid? Waar kwam haar liefde voor het liberalisme vandaan? Waarom besloot ze, anders dan het gros van de vrouwen, na haar huwelijk in 1954 fulltime te blijven werken? Wie waren haar politieke vrienden en adviseurs? En hoe verhiel ze zich als geëmancipeerde liberale vrouw in de jaren zeventig tegenover de dolle mina's?

Ook zat ik met een paar onopgeloste kwesties. Waarom werd Haya van Someren als gezaghebbend en populair VVD-boegbeeld nooit staatssecretaris of minister? En minstens zo intrigerend: waarom stemde ze als bekend liberaal voorvechtster van vrouwenrechten in 1976 tegen de conceptabortuswet, die nota bene mede was ontworpen door haar eigen partijgenote Els Veder-Smit?

Gezien het beperkte tijdsbestek waarin deze biografische schets is gemaakt, heeft dit boek geen wetenschappelijke pretenties. Omwille van de leesbaarheid heb ik ervoor gekozen niet met noten te werken. Vanzelfsprekend heb ik wel alle bronnen opgenomen die ik heb geraadpleegd.

Velen zijn mij bij het maken van dit boek tot hulp geweest. Ten eerste alle personen die met mij hebben willen spreken, maar ook de medewerkers van het Nationaal Archief en het CABR, van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, van *Elseviers* documentatiecentrum, het KIT te Leiden en kenniscentrum Atria. Speciale dank gaat uit naar Marjan Schwegman, Mieke Aerts, Mila Ernst, Sylvia Bakker, Ricci Scheldwacht, Mieke van Wagenberg, May Meurs en Geert en Dik van der Meulen van uitgeverij Boom.

I

EEN AMSTERDAMS MEISJE IN OORLOGSTIJD 1926-1945

Het huis van Haya Downers kinderjaren was een karakteristiek smal grachtenpand van rode bakstenen aan de Amsterdamse Prinsengracht 780, schuin tegenover het Amstelveld. Haar 33-jarige moeder Johanna Downer-Schuit had onmiddellijk na haar geboorte, op 5 juli 1926, een kindermeisje in de arm genomen, Sienie. Zij verzorgde de baby en zag erop toe dat Haya's oudere broertjes, William van zes jaar en Edward van vijf, alle spullen in huis precies op de plek terugzetten waar ze volgens hun vader moesten liggen. Hij was daar zeer op gebrand en wilde graag dat aan zijn wensen werd voldaan.

George John Downer was 48 jaar toen zijn derde en laatste kind, een dochttertje, werd geboren en hij had niet alleen vanwege zijn gevorderde leeftijd reden om autoriteit uit te stralen; hij was een succesvol zakenman die fortuin had gemaakt in de tabakshandel. Naast de Prinsengracht 780 bezat hij nog drie panden in de hoofdstad, aan de Jan Luijkenstraat, de Johannes Verhulststraat en de Sarphatistraat. Het waren beleggingsobjecten die hij verhuurde. Amsterdam was al anderhalve eeuw de hoofdstad van de West-Europese tabakshandel en op nog geen twee kilometer afstand van hun huis lag de Nes, in de volksmond 'de Tabakshoek', waar hij als tabaksmakelaar zijn geld verdiende. In het Frascati-gebouw werden veilingen gehouden. Op donderdag was het kijkdag, dan lagen op lange schraagtafels de monsters tabak uitgestald. Handelaren vochten elkaar wel de tent uit om de beste partijen te bemachtigen; de veilingvloer was dan zo druk bezaaid met trekkende en duwende mannen, dat het bekend stond als 'de Hel van Frascati'. Ooit had Downer daar zelf tussen gestaan, maar toen zijn dochter ter wereld kwam, was hij op het niveau dat hij vanuit kantoor loopjongens aanstuurde om voor hem te bieden op de partijen tabak.

Haya's moeder Johanna Wilhelmina Schuit was toneelspeelster geweest, maar zoals in die tijd vanzelfsprekend was, was ze na haar huwelijk huisvrouw geworden. Haar echtgenoot was al een flink eind op weg geweest met zijn loopbaan toen ze op 9 juli 1919 in Zeist trouwden.

Het was de tabak die Haya's ouders waarschijnlijk bij elkaar had gebracht, want haar grootvader van moederskant, Jacobus Schuit – ook wel Schuyt geschreven –, was net als zijn schoonzoon tabakshandelaar. Haya's vader was in 1903 als 25-jarige ondernemer begonnen; aanvankelijk opereerde hij vanuit Bussum. Het gezin Schuit woonde in Bilthoven, en daar, in het Gooi, zullen de eerste contacten zijn gelegd tussen Johanna Schuit en de veertien jaar oudere George John Downer. Op hun huwelijksdag was de bruidegom 40 jaar, de bruid 26.

Johanna, die als enig kind beschermd was opgegroeid, zal zich geborgen hebben gevoeld bij de oudere George John. Hij daarentegen had een huwelijk juist voor zich uitgeschoven, mogelijk omdat hij in zijn jeugd geen goed voorbeeld had gehad van huwelijksgeluk. Zijn vader, Johan Downer, een effectenmakelaar geboren in Groningen, was in 1875 getrouwd met de Amsterdamse koopmansdochter Gertrude Marie Elisabeth van der Bijl. Ze kregen twee zonen en twee dochters, maar een gelukkig huwelijk was het niet. Zeer tegen de toenmalige gewoonte in gingen Haya's grootouders officieel uit elkaar. Op de scheidingsakte die op 18 mei 1893 werd ondertekend, staat als reden dat Gertrude Downer van der Bijl overspel had gepleegd. Zij woonde na de echtscheiding in Brussel en Johan Downer bleef met de kinderen in Amsterdam. George John, de oudste zoon die ten tijde van de scheiding vijftien jaar was, koos de kant van zijn vader. Toen zijn vader hertrouwde, was hij zijn getuige.

Johanna Wilhelmina Schuit groeide op in een gezin waar evenmin louter blijdschap heerste. Haar zusje Cornelia, die een jaar jonger was, stierf als peuter van drie en zo groeide zij op als enig kind. Niet altijd kon Johanna zich baden in de exclusieve aandacht van haar ouders Jacobus Schuit en Marie Elisabeth van Prehn Wiese, want als meisje van stand werd ze naar een Duitse kostschool gestuurd. Omdat ze van toneelspelen hield, ging ze later naar de befaamde school voor zang- en toneelkunst van zangpedagoge Cateau Esser aan de Weteringschans in Amsterdam, waar ze de basis legde voor haar toneelleven.

Haya's moeder was vernoemd naar haar grootmoeder van moederszijde, jonkvrouwe Johanna Wilhelmina Florentine Leyssius, die al jong was overleden. Ze woonde in Nederlands-Indië, waar haar echtgenoot Rijck Christiaan van Prehn Wiese resident was. De dood van zijn jonge echtgenote in 1881 was voor Van Prehn Wiese een extra groot drama, omdat hij met zeven kinderen achterbleef, onder wie Marie Elisabeth. Zijn overleden echtgenote was de dochter van tabaksplanter Henri Leyssius, oprichter van de Deli-Batavia Maatschappij, een van de vier grootste en machtigste tabaksondernemingen van Sumatra. Niet alleen Haya's vader en grootvader handelden in tabak, haar betovergrootvader, jonkheer Leyssius, was er in Indië steenrijk mee geworden.

De band tussen Haya's ouders en grootouders van moederszijde lijkt hecht te zijn geweest, al was het maar omdat grootvader Schuit en haar vader samen in zaken zaten. Toen Haya een kleutertje van vier was, richtten de heren de NV Internationale Tabakshandel op. Jacobus Schuit was directeur; zijn schoonzoon de gevolmachtigde van de enige grootaandeelhouder, sir Philip Carlebach, een Brit.

Na de Amerikaanse beurscrash in 1929 zakte de wereld weg in een economische crisis, maar in Amsterdam floreerde de verkoop van tabak, voornamelijk afkomstig uit Indië. Haya's vader werd in 1930 ook een van de vier vennoten van het prestigieuze Brusse & Gransberg Tabaksmakelaars, gevestigd in een monumentaal pand aan het Rokin 93. Eigenaar Adrianus Brusse, die Downer al jaren kende, trouwde in 1932 met de Belgische mannequin Germaine Adeline Urtebise. Zij was dol op couture en zou haar exclusieve garderobe later aan het Rijksmuseum schenken. Het echtpaar Brusse maakte deel uit van het voorname, gefortuneerde hoofdstedelijke zakenmilieu waarin Haya's ouders in de dertiger jaren verkeerden.

Johanna, 'Joos' Downer-Schuit omschreef haar huwelijk als 'harmonisch'. Nog geen jaar na de huwelijksvoltrekking schonk ze op 5 maart 1920 het leven aan stamhouder William. Het jaar daarop volgde op 9 juni een tweede zoon, Edward. Vijf jaar later kwam er op 5 juli 1926 om 13.35 uur nog een meisje bij. Ze noemden haar Gerarda Victoria.

George John Downer, in de verte afstammeling van een Britse familie, wilde zijn kinderen noemen naar leden van het Engelse Koninklijk Huis. Na William en Edward had Victoria voor de hand gelegen, maar

eenmaal bij de burgerlijke stand maakte hij een wonderbaarlijke vergissing en draaide hij de namen om onverklaarbare reden ineens om. Zo werd het geen Victoria Gerarda, maar het omgekeerde. Tot irritatie van de doopsgezinde Johanna, want hierdoor waren de initialen van haar dochter G.V.D.

Een van de zusjes van Haya's vader heette Gerarda, die hij zal hebben willen eren met een vernoeming, maar zijn dochter deed hij geen plezier met haar naam. Van kinds af aan had ze een gruwelijke hekel aan Gerarda. Het was ook een ingewikkelde naam om als peuter uit te spreken, en ze maakte er zo iets van als 'Aja', wat weer verbasterde tot Haya.

Het is verleidelijk haar zelfverkozen naamswijziging te zien als een eerste uiting van een stoer meisje dat al jong haar autoritaire vader trotseerde. Maar kan een klein kind al zo bewust kiezen voor de confrontatie met een ouder?

Dat ze niet zonder reden haar naam veranderde, blijkt echter wel uit een brief die ze schreef net nadat ze haar voornaam in 1974 officieel door de rechtbank in Amsterdam had laten wijzigen in Haya Victoria. Over Gerarda schreef ze: 'Het was een door mij nogal verafschuwde naam, maar dat had particuliere redenen die in mijn jongste jeugd gevonden moeten worden.' Nadere uitleg over de 'particuliere redenen' om haar naam te verafschuwen, gaf ze niet.

Ze deed in ieder geval als tiener haar uiterste best om waar het kon Gerarda te mijden. In het schoolboek van het Barlaeus Gymnasium schreef ze zich in 1939 in als Victoria, dat vond ze wel deftig, maar op school kenden ze haar niet anders dan als Haya, omdat oude vriendjes van haar lagere school die ook naar het gym waren gegaan haar zo bleven noemen.

Als ze als kleutertje al een sterke eigen wil toonde, dan hebben haar ouders in ieder geval niet geprobeerd dit via streng onderwijs de kop in te drukken. Vooruitstrevend voor hun tijd stuurden George John en Johanna hun dochter naar een moderne school in de buurt, die ernaar streefde 'elk kind naar eigen aard zo harmonisch mogelijk te ontwikkelen'. Deze lagere school, de Wilhelmina Catherinaschool – door haarzelf schertsend de 'W.C.-school' genoemd –, had net een paar jaar voor haar komst in 1925 de omslag gemaakt naar het vernieuwende onderwijs op montessorigrondslag. Geheel in de geest van de Italiaanse pedagogie

Maria Montessori schreef de schoolprospectus dat de onderwijzers uit waren op een ‘vriendschappelijke omgang’ met kinderen.

De keuze voor een niet-confessionele school lag in lijn met de levensopvatting van George John, die geen godsdienst aanhing, hoewel hij van huis uit hervormd was. Hij las het *Algemeen Handelsblad* en was, zoals Haya later eens vertelde aan het blad *Eva*, een zwevende kiezer: de ene keer stemde hij liberaal, de andere keer antirevolutionair, maar welke partijen hij ooit had gekozen, vertelde ze er niet bij. Johanna was doopsgezind en droeg haar geloof over op haar kinderen, maar doopsgezinden kozen over algemeen niet-confessionele scholen en verenigingen voor hun kinderen. In haar vrije tijd ging Haya naar de padvinderij en speelde hockey bij de Amsterdamse Hockey en Bandy Club.

Haar oudste broer William ging haar voor op het gymnasium en werd daarna scheikundestudent aan de Gemeente Universiteit. Edward was de minst begenadigde van de drie; het gymnasium was voor hem niet weggelegd en hij ging naar de handelsschool. Zijn ouders zouden later zeggen dat hun middelste kind erg had geleden onder zijn positie. Zijn oudere broer was een ‘uitstekende leerling’, zijn jongere zusje ‘uiterst begaafd’. De ‘koppige en eigenzinnige’ Edward zou zich niet opgewassen hebben gevoeld tegen dit tweetal en zou daardoor gefrustreerd zijn geraakt.

ONDER DUIJS REGIME

In 1938 ging Haya naar het Barlaeus Gymnasium, gevestigd in een groot pand aan de Amsterdamse Weteringschans. Het was het oudste gymnasium van de hoofdstad, een openbare school van stand, maar niet elitair. Er zaten leerlingen op van alle rangen en standen uit alle delen van de stad. Het statige schoolgebouw was sober ingericht; om de stank van de achterliggende Zieseniskade buiten te houden, bleven de tuimelramen ‘s zomers soms dicht, schreef Frits Bolkestein, ook een oud-Barleaan, in zijn memoires *Cassandra tegen wil en dank*. Haya kon makkelijk via het Frederiksplein naar school lopen, want ‘een fiets had je toen op je twaalfde nog niet’. Later dat jaar verhuisden ze van de Prinsengracht naar een ruimer huis met twaalf kamers aan de Overtoom 47b. Ze hoefde praktisch alleen het Leidseplein over te steken om haar school te bereiken, zo dichtbij woonde ze nu.

In de eerste klas bleef ze zitten, maar dit deed haar noch haar ouders twifelen of ze het gymnasium wel aankon. Dat ze naar het Barlaeus zou

gaan, had voor haar altijd vastgestaan. ‘Dat wist ik al jaren van tevoren.’ Monterheid was een van haar karakteristieken.

Wat ze van tevoren natuurlijk niet had geweten, was dat het overgrote deel van haar schooltijd zich zou afspeelen in een land dat beheerst werd door het Duitse naziregime, iets wat onoverzienbare gevolgen zou hebben.

Na 10 mei 1940, de dag dat de Duitsers Nederland binnenvielen, waren Haya’s puberjaren niet onbekommerd meer. Op 5 juli vierde ze haar veertiende verjaardag. Een paar maanden later, toen het schooljaar alweer gaande was, schreven haar ouders zich op 18 oktober in bij de Nationaal Socialistische Beweging, de NSB, die Anton Mussert had opgericht uit protest tegen wat hij noemde de ‘toenemende geest van futloosheid, onmacht, onwil, onverschilligheid, ongeloof, verdeeldheid, schotjesgeest en krakeelzucht’.

George John Downer kreeg van de NSB het hoge stamboeknummer 114399. In hoeverre de politieke situatie de gesprekken thuis was gaan beheersen, valt niet meer na te gaan. Haar ouders waren, voordat ze NSB’ers werden, nooit lid geweest van een politieke partij. Haya’s moeder, een fulltimehuisvrouw, had zich volgens hun advocaat ‘geen dag van haar leven’ in politiek geïnteresseerd.

Het NSB-lidmaatschap was een opmerkelijke stap van Downer. Gedurende de jaren dertig had hij direct te maken gekregen met de politiek van Adolf Hitler. Als tabaksmakelaar deed hij veel zaken met Joodse handelaren, die van oudsher sterk vertegenwoordigd waren in de internationale tabakswereld. Hij handelde onder meer met een aantal Duits-Joodse partners in de stad Bruchsal, in het zuidwesten van Duitsland. Zodoende kon het hem niet ontgaan dat de Duitse overheid Joodse burgers via de invoering van rassenwetten steeds meer beperkingen oplegde en hen in 1935 het staatsburgerschap ontnam. Downer zag de paniek onder zijn Joodse relaties, en toen het hun vrijwel onmogelijk werd gemaakt nog handel te voeren, bood hij hun de helpende hand: hij parkeerde geld voor ze in Nederland, waarmee ze hoopten te emigreren. Geregeld maakten zijn Joodse relaties hogere bedragen naar hem over dan de factuurbedragen voor de tabak die ze hem schuldig waren. De extra bedragen zette Downer voor ze apart.

In de herfst van 1939 had hij een van de gespaarde kapitalen kunnen overhandigen aan de echtgenote van zijn inmiddels overleden zakenvriend Leopold Lindauer. Mevrouw Dina Lindauer-Lowenthal ontkwam nog net voor de oorlog naar Engeland. Dit gold niet voor haar zoon, Hans, die uiteindelijk in Amsterdam belandde en vanaf 1939 verbleef op de Stadionkade 116 in de familie van de toen jonge Jaap van Meekren, die na de oorlog een bekende tv-presentator zou worden. Hans Lindauer werd uiteindelijk op transport gesteld en hij overleed op 30 mei 1945 in Tröbitz aan vlektyfus, zeventien jaar oud.

Uit de getuigenissen die de politie na de oorlog over hem verzamelde, doemt een beeld op van George John Downer als een opportunistisch opererende ondernemer die zijn zaken zo goed of zo kwaad als dat ging heeft willen beschermen. Toen de bezetting een feit was, zag hij plots in dat het Joodse zakennetwerk waarin hij verstrengeld zat ook hemzelf kwetsbaar maakte. In oktober 1940 moesten alle ondernemingen met een overwegend Joods belang worden aangemeld bij de Wirtschaftsprüfstelle, de bedrijfscontroledienst, die een Duitse zaakwaarnemer aanstelde om te bepalen of de zaak geliquideerd of verkocht zou worden.

Ook bij de NV Internationale Tabakshandel, die Downer bestuurde met zijn schoonvader, nam een zogenaamde *Verwalter* de leiding over, omdat de Britse grootaandeelhouder sir Philip Carlebach Joods was. Deze Verwalter had Downer verteld dat het niet verstandig was om anti-Duits te zijn, en hij had hem gevraagd waarom hij niet bij de NSB zat.

Omdat Haya's vader zich precies in deze periode aanmeldde bij de NSB is dit waarschijnlijk het beslissende moment geweest waarop hij besloot dat hij maar het beste met de nazi's kon gaan samenwerken. Aan het einde van zijn werkzame leven wilde de zestiger hoogstwaarschijnlijk niet verliezen wat hij in de veertig jaren daarvoor had opgebouwd. Na het uitbreken van de oorlog kocht hij in 1941 nog een beleggingspand aan de Van Baerlestraat.

Gezien de hulp die hij bood aan de weduwe Lindauer, die hem hiervoor achteraf zeer hartelijk bedankte, is het moeilijk voor te stellen dat Downer een antisemiet was. Toch vertelden verschillende getuigen na de oorlog dat hij 'pro-Duits' was en de Duitse politiek 'ondersteunde'. Het zou kunnen dat hij de politiek van de nazi's ten aanzien van de Joden afkeurde en de Duitsers alleen voor hun overige beleid ondersteunde; Hitlers krachtige

aanpak van de Duitse economische crisis dwong bij veel Nederlanders immers bewondering af. Maar omdat Downer persoonlijk Joodse vluchtelingen kende en wist hoe zwaar 'de Joodse kwestie' voor de Duitsers telde, blijft het lastig te begrijpen hoe hij een en ander heeft kunnen loskoppelen.

Mocht Haya's vader zich persoonlijk anders hebben verhouden tot Joden dan hij in politiek opzicht deed, dan was hij geen uitzondering. Zwart-wit waren de principes van de meeste Nederlanders niet. Gedurende de oorlog wisselden mensen soms van loyaliteit en ook het ledenbestand van de NSB fluctueerde voortdurend: aanhangers kwamen en gingen.

In de zomer van 1943 zeiden Haya's ouders hun NSB-lidmaatschap op, en ze waren toen niet de enigen. Nadat de Duitsers in februari van dat jaar de slag bij Stalingrad hadden verloren, leek het tij voor Hitler te keren en keerde een flink aantal NSB'ers de nationaalsocialistische beweging de rug toe.

Haya's vader is na de oorlog altijd blijven volhouden dat hij zijn NSB-sympathieën had geveinsd om de belangen van zijn Joodse relaties te beschermen. Volgens de verklaringen die hij bij de politie aflegde, hadden zijn vrouw en hij zich niet bij de NSB aangesloten omdat ze werkelijk sympathie voelden voor het nationaalsocialistisch gedachtegoed. Om de Duitsers op afstand van zijn zaken te houden, waren ze met 'de grootste afkeer' NSB-lid geworden. Na de bezetting had hij tienduizenden guldens gesmokkeld Joods kapitaal in zijn bezit gehad, en hij was bang geworden dat Duitse controleurs dit geld zouden ontdekken. Toen de problemen uit de lucht leken, hadden ze in de zomer van 1943 hun lidmaatschap weer opgezegd.

Tegen Downers verhaal pleit dat zijn kinderen tijdens de oorlog nooit hebben gemerkt dat hij eigenlijk toneelspeelde in zijn rol als NSB-lid. Hij inspireerde zijn zoons om zijn voorbeeld te volgen en beiden meldden zich in 1941 dan ook aan bij de nationaalsocialisten. De toen 21-jarige William, die scheikunde studeerde aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam, sloot zich aan bij het Nationaal Socialistisch Studentenfront en werd sympathiserend lid van de NSB. Edward, twintig jaar oud, ging een stap verder en werd in september 1941 lid van de Weerafdeling. Achteraf zei hij letterlijk tegen de recherche dat hij NSB'er was geworden omdat zijn ouders dat ook waren.

George John Downer was een autoritair man, zijn drie kinderen woonden bij hem in huis en waren financieel van hem afhankelijk. Als hij in zijn hart werkelijk tegen was geweest, dan had hij zijn zoons vermoedelijk gewoonweg verboden zich bij de nationaalsocialisten aan te sluiten. Omgekeerd drong hij zijn kinderen ook geen NSB-lidmaatschap op, want Haya bleef neutraal. Na de oorlog legde de Bijzondere Rechtspleging dossiers aan van Haya's familieleden, die met 400.000 andere Nederlanders werden verdacht van samenwerking met de vijand. Haya's ouders noteerden op de officiële formulieren dat hun dochter geen lid was van de Nationale Jeugdstorm. Er is geen reden om aan te nemen dat ze de waarheid hierover verzwegen, want zowel George John als Johanna vulden wel in dat hun zoons William en Edward respectievelijk bij het Studentenfront en de WA hadden gezeten.

Hoe was het voor Haya om als tiener op te groeien in een NSB-gezin? Begreep ze de overwegingen van haar familieleden? Ging ze in discussie met ze? Kon je van een kind van veertien verwachten dat ze zich verzette tegen de politieke ideeën van haar ouders?

Makkelijk was het zeker niet. Later in haar leven liet ze zich weleens in algemene termen uit over hoe zwaar ze de bezettingstijd had ervaren. Ze noemde de oorlog 'een trauma' en 'mijn wond'. Ze vertelde dat ze zich staande had gehouden door haar emoties van zich af te schrijven. Maar als ze haar oorlogservaringen inderdaad op papier heeft gezet, dan zijn ze in elk geval niet in haar archief bewaard gebleven.

OP HET BARLAEUS

Gaandeweg de bezetting werd ook op school voor haar duidelijk wat het betekende om onder bestuur te staan van rijkscommissaris Seyss-Inquart. Sluipenderwijs voltrok zich een proces van beperkingen en vrijheidsberoving. In november 1940 hoorde de leiding van het Barlaeus Gymnasium dat ze de Joodse leraren moest ontslaan omdat Joden volgens het ambtenarenverbod niet meer in overheidsdienst mochten werken. Conrector M. de Vries was een van de vijf leraren die moesten vertrekken – na de oorlog werd bekend dat hij was omgekomen in Auschwitz.

Leerlingen protesteerden tegen het ambtenarenverbod via een intekenlijst, maar toen hij hiervan hoorde nam rector Christiaan van Paas-

sen hun de handtekeningenlijst af. Onder geen beding wilde de rector dat het Barlaeus Gymnasium negatief in de aandacht van de Duitsers kwam te staan. De man die zich plots voor de taak zag gesteld een school overeind te houden in bezettingstijd schoot na de capitulatie in een behoudende reflex. *DISCIPLINA VITAE SCIPIO*, staat gegraveerd hoog op de gevel van het Barlaeusgebouw, 'Discipline is de leerstof van het leven' – en daar handelde Van Paassen naar. Zijn docentenkorps had hij voorgehouden dat de school geen 'ongewenste reacties' diende uit te lokken, 'correcte gehoorzaamheid', luidde zijn devies.

Op 25 februari 1941 raakten de leerlingen geïnspireerd door een staking die door de hoofdstad golfde. Uit protest tegen de bezetter en de toenemende anti-Joodse maatregelen legden veel Amsterdammers het werk neer. Op het Amsterdamse Vossius Gymnasium werd ook actie gevoerd en Barlaeanen uit de hogere klassen wilden eveneens voor hun school gaan demonstreren. Maar rector Van Paassen verhinderde dit. Op de Lijnbaansgracht en de Zieseniskade stond een rij Duitse pantserwagens opgesteld, en hij was doodsbang dat de Duitsers hard zouden ingrijpen. Daarom smeekte hij zijn leerlingen niet voor de school actie te voeren. Ze gaven uiteindelijk toe. Op 26 februari sloegen de Duitsers de staking hardhandig neer, en de volgende dag werd de Amsterdamse burgemeester Willem de Vlucht vervangen door de Duitsgezinde Edward Voûte.

Vanuit zijn overtuiging dat het Barlaeus de minste risico's liep als hij zich aan de regels hield, volgde Van Paassen de bevelen van de Duitsgezinde autoriteiten gezagsgetrouw op. Toen hem in mei 1941 werd gevraagd om de namen door te geven van de Joodse leerlingen had hij de lijst zelfs al klaar, want eerder had hij leerlingen gevraagd hun eventuele Joodse identiteit te bevestigen.

Na de zomer van 1941 ging Haya naar de derde klas. Op haar eerste schooldag in september bleken naar schatting 65 Joodse leerlingen van school te zijn verdwenen. Zonder dat iemand er openlijk ruchtbaarheid aan had gegeven, waren ze verplaatst naar het Joods Lyceum of de Joodse HBS. De angst voor represailles van de Duitsers zat er sinds de Februaristaking goed in, want niemand protesteerde of repte over hun afwezigheid. De schoolleiding wijdde er geen woord aan, evenmin als de schoolkrant. Van de 350 leerlingen van het Barlaeus Gymnasium was een vijfde deel in lucht opgegaan.